

«آسیا بر کام جاروب بودن» تصحیح بیتی از عطار

ندا زادگان

منظومه اسرارنامه، سروده عطار نیشابوری، شاعر نام‌آور قرن ششم و اوایل قرن هفتم، دارای مضامین عرفانی و اخلاقی است که به زبانی ساده و روان سروده شده است. این مثنوی دارای ۳۳۰۵ بیت و ۲۲ مقاله است که، در هر مقاله، اصول تصوّف، شرح و تفسیر و، به مناسبت، حکایت‌ها و تمثیل‌هایی جذاب و خواندنی آورده شده است. در مقاله دهم، حکایتی با عنوان «الحکایة و التمثیل» آمده که خلاصه آن چنین است: شخصی در خمی می‌نشیند و پارچه اطلس و اسب با زین و یراق درخواست می‌کند. مردم در جواب او می‌گویند: هنگامی که اطلس تو آماده شود، زمان مرگ تو نیز رسیده است. آن شخص در خم سوگند می‌خورد و می‌گوید: اگر اطلس برای من نیاورید، در این خم می‌مانم تا بمیرم. در اینجا، عطار این دنیا را به خمی تشبیه می‌کند که انسان در آن به غفلت زندگی می‌کند و غرق مادیات دنیوی می‌شود و، در حقیقت، خود را به غفلت می‌زند. او به پند و اندرز انسان می‌پردازد و بدی‌های دنیا را برای او بازگو می‌کند تا او را آگاه کند و بداند که به دنیا دل نبندد، زیرا روزگار و فلک برای انسان‌ها کوچک‌ترین ارزشی قائل نیست و سرانجام آنها را نابود خواهد کرد. برخی از ابیات این حکایت از این قرار است:

تو هر جوری که می‌بینی شکی نیست   که آن از نه فلک خود ده یکی نیست

فلک خواهی به ناخواهی به سر کرد
ز چشم من زمین زان لعل گیرد
ز بس خون کز دلم هر چشم رد شد
مرا نیست آسیا پر کار جاروب
که این سرگشته با او سربه سر کرد
کسه هر دم آسمانم نعل گیرد
ز خون خود دلم در خون خود شد
کزیں هفت آسیا گشتم لکدکوب
از یں هفت آسیا دانه بر رفتی
کسی جاروب اگر می برگرفتی

...

(اسرارنامه (۱)، ص ۸۶)

بیت مورد بحث در این حکایت، بیت ماقبل آخر است که معنی مشخص و دقیقی ندارد. در چاپ گوهرین، سه نسخه ضبط «بر کار» را دارند و یکی «بر کام». در تصحیح جدید این کتاب، به کوشش دکتر شفیع کدکنی، که به تازگی از سوی انتشارات سخن به چاپ رسیده است، این بیت بدون هیچ نسخه بدلی به این صورت آمده است:

مرا نیست آسیا بر کار جاروب
کزیں هفت آسیا گشتم لکدکوب

(اسرارنامه (۲)، ص ۱۴۸)

مصحح در تعلیقات کتاب می نویسد: «آسیا بر کار جاروب بودن» کنایه از «کار بر مراد بودن» است. دکتر شفیع گویا، به دلیل اینکه بیشتر نسخه‌ها ضبط «بر کار» دارند، بیت را به این صورت تصحیح کرده است، که البته با این تصحیح بیت قابل فهم‌تر شده و تا حدودی می‌توان به معنی آن پی برد. اما، از آنجا که ترکیب کنایی «آسیا بر کار جاروب بودن» در دیگر آثار عطار و فرهنگ‌های فارسی نیامده و نگارنده نیز شاهی برای آن در متون نیافته است، در درستی آن باید تردید کرد.

با توجه به ضبط «بر کام» در نسخه متعلق به کتابخانه دکتر مهدی بیانی مورخ ۹۰۱ هـ ق (در چاپ گوهرین با نشان اختصاری «بیا») و دو شاهی که در پی می‌آید، می‌توان بیت مورد نظر را به صورت زیر تصحیح کرد:

مرا نیست آسیا بر کام جاروب
کزیں هفت آسیا گشتم لکدکوب

با این تصحیح، شرح بیت چنین می‌شود: هنگامی که آسیا مشغول آرد کردن غلات و حبوبات باشد، در گردش است و، با این گردش، غلات و حبوبات و نیز آرد آنها پیرامون آسیا پخش می‌شود، در نتیجه، جارو باید به خلاف میلش - که استراحت باشد - به کار

بپردازد. هفت آسمان نیز، که پیوسته چون آسیا در حال گردش هستند و با گردش خود تقدیر آدمی را رقم می‌زنند، مرا مانند غلّات و حبوبات زیر سنگ آسیا خرد و له می‌کنند. آسیای در گردش به کام و مراد جارو نیست؛ از این رو، او باید پیوسته کار کند و در حال نظافت باشد.

دو شاهد دیگر تصحیح ما را تأیید می‌کنند: یکی بیت زیر در خسرونامه، منسوب به عطار:

جهان بر کام خود راندند یک‌چند   ولیک از کار آن هر دو فلک خند
نمی‌کرد آسیاب چرخ درکوب   از آن بود آسیا بر کام جاروب

(خسرونامه، ص ۱۲۸)

از آنجایی که بیت دوم هیچ نسخه‌بدلی ندارد، بایستی در مصراع دوم همه نسخه‌های مبنای تصحیح مصحح کتاب ضبط «کام» را داشته باشند.

می‌گوید: آسیاب چرخ در گردش نبود و چیزی را نمی‌کوبید و خرد و ریز نمی‌کرد. در نتیجه، آسیا بر مراد و خواسته جارو بود که بیکار و در حال استراحت بود.

شاهد دیگر بیتی است از مجد همگر، شاعر قرن هفتم هجری، که ترکیب کنایی مورد بحث در آن به صورتی دیگر آمده است:

از آن کام جاروب غُظلت برآید   که این آسیاها نگردد به کامت

(دیوان مجد همگر، ص ۱۸۶)

دو شاهد دیوان مجدهمگر و خسرونامه که در آنها در درستی ضبط «کام» تردیدی وجود ندارد، نشان می‌دهند که در بیت اسرارنامه نیز ضبط «کام» به جای «کار» درست است.

نتیجه آنکه ترکیب «آسیا بر کام جاروب بودن» را می‌توانیم ترکیبی کنایی بدانیم بدین معنی که «آسیا در گردش نیست و در نتیجه کاروبار آن بی‌رونق است».

منابع

- عطار نیشابوری، فریدالدین محمد (۱)، اسرارنامه، تصحیح سیدصادق گوهرین، تهران، انتشارات صفی‌علیشاه، ۱۳۳۸.
- ____ (۲) اسرارنامه، تصحیح محمدرضا شفیعی کدکنی، تهران، انتشارات سخن، ۱۳۸۶.
- ____، خسرونامه، تصحیح احمد سهیلی خوانساری، تهران، سلسله انتشارات انجمن ملی، ۱۳۳۹.
- همگر شیرازی، مجد، دیوان، تصحیح احمد کرمی، تهران، انتشارات ما، ۱۳۷۵.

□

